

В. Вергунов

БІБЛІОТЕЧНЕ ЗАДЗЕРКАЛЛЯ

Як підвищити роль книги у суспільному житті

Майже 53 тисячі працівників із 40 тисяч бібліотечних закладів України в останній день вересня відзначили професійне свято. За місяць до того Україна зустріла 20-ту річницю незалежності. Тож бібліотечна галузь слідом за країною має підсумувати надбання і втрати, накреслити перспективи розвитку. Принаймні так задекларовано в пункті 2 Указу Президента України № 471/98 від 14 травня 1998 р. «Про встановлення Всеукраїнського дня бібліотек», де йдеться про заходи, спрямовані на «...підвищення ролі книги у суспільно-політичному та історико-культурному житті населення...». Як усе виглядає насправді, чим живе і на що опирається бібліотечна справа в Україні — спробуємо розібратися.

УСПАДКОВАНІ КНИГОЗБІРНИ ТА НАСЛІДКИ ЇХ «ОПТИМІЗАЦІЇ»

Від колишнього Радянського Союзу бібліотечна справа України успадкувала досить потужну й розгалужену за призначенням систему публічних, спеціальних, спеціалізованих бібліотек, працівники якої мали високий соціальний статус. У роки панування комуністичної ідеї книгозбірні взагалі були одним із пріоритетів державної політики. Більше того, для різних прошарків суспільства вони тривалий час залишались обов'язковою умовою справжньої освіченості.

На сьогодні в Україні діють понад 18000 публічних бібліотек (разом зі спеціалізованими для дітей та юнацтва), з них близько

14800 у сільській місцевості. Більшість підпорядковано Міністерству культури України. Але поза увагою відомства залишаються 21000 бібліотек у школах, 224 — у вищих навчальних закладах, 101 — у системі НАН України, 257 — НААН і Міністерства аграрної політики та продовольства України, 928 медичних бібліотек усіх типів, 79 — Українського товариства сліпих, 253 — системи Міністерства оборони України. Крім того, до кінця не обраховано кількість книгозбірень Міністерства внутрішніх справ України, профспілкових, технічних, а також інших відомчих і спеціалізованих.

Мусимо констатувати, що за 20 років суверенності ліквідовано 4000 бібліотек, у т.ч.

© ВЕРГУНОВ Віктор Анатолійович. Директор Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України. Член-кореспондент НААН. Віце-президент Асоціації бібліотек України (Київ). 2011.

3400 сільських*. Це не може не хвилювати, бо провідні історики країни стверджують, що саме в сільській місцевості сформувалась і зберігається генетична ідентифікація української нації.

Складається враження, що через активні реформації в усіх ділянках виконавчої влади одіозна «оптимізація» бібліотечної системи і далі розгортатиметься в геометричній прогресії. У цій ситуації ніхто чомусь серйозно не замислюється про бібліотечні фонди, які становлять національне надбання, сформоване віками коштом платників податків.

Безперечно, є й інші проблеми. Серед них на перше місце виношу рівень наповнення бібліотечних фондів. Скажімо, до 1990 р. Державна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН — головна книгозбірня вітчизняної аграрної галузі — щорічно отримувала 20–25 тис. новітніх, у т.ч. іноземних, галузевих видань. А тепер різними шляхами, завдяки нашій винахідливості і креативності, лише 4 тис. За таких умов більшість сільських бібліотек щонайліпше має тільки щорічну передплату на обмежену кількість не фахової, а загальнонаціональної, зазвичай політично заангажованої періодики, а то й узагалі роками нічого не одержує, хоч існує міжнародний стандарт наповнення — 10% і його ніхто не скасовував.

Окреме питання — соціальні гарантії. Сьогодні більшість сільських і навіть шкільних бібліотекарів працюють неповний робочий день, на півставки, яка становить половину прожиткового мінімуму. Безперечно, ці два показники були і залишаються базовими для всього іншого,

* Порівняймо нашу ситуацію з заокеанською. Незважаючи на всі преференції від інформатизації, а головне, державну і фінансову підтримку, у США кількість бібліотек уже не один рік залишається на позначці 117341.

пов'язаного з нормальним функціонуванням будь-якої бібліотеки як до 1991 р., так і нині.

Матеріально-технічна база книгозбірень завжди бажала бути кращою. Не секрет, що деякі приміщення десятиліттями не ремонтували капітально. Щодо інформатизації технологічних процесів відповідно до вимог сьогодення, то в більшості районних, міських, обласних і державних бібліотечних установ усе перебуває на рівні застарілої комп'ютерної техніки. А ідея колишнього уряду дати кожному селу комп'ютер завдяки фінансовій підтримці Б. Гейтса була однозначно приречена на фіаско через політичний підтекст.

Через утрату престижності за останнє десятиліття фактично «розмито» фахову підготовку бібліотекарів у вищих навчальних закладах шляхом підміни назв у лоні супутніх спеціальностей. Надзвичайно прикро, що Київський національний університет культури і мистецтв практично не готує бібліотекарів, хоч його створили насамперед з цією метою. Гарний і добре продуманий менеджмент навчального закладу для «клубної культури», за всієї поваги до його керівника, до села, на жаль, «не добігає». Як, до речі, і більшість випускників культосвітучилищ. При цьому вони активно поповнюють лави тих, хто «не пашет, не сеет, не строит, а гордиться общественным строем».

І все-таки в Україні є бібліотеки, що відповідають сучасним світовим вимогам, у них створено всі умови для гідного інформаційно-бібліотечного забезпечення. У першу чергу, це шість національних бібліотек, 10 державних, 72 обласних. До їх числа я б зарахував більшість книгозбірень державних вищих навчальних закладів, а також ті, що за чинним законодавством належать до категорії спеціальних або, як кажуть, наукових. Безперечно, є позитивні зрушення і в окремих районних, міських, селищних, шкільних, навіть сільських бібліотеках.

Якщо порахувати всі успішні, то у кращому випадку вийдемо на цифру 3000. Ці заклади і всі, хто там працює, — справжня гордість нашої нації.

ЗАГАРТОВАНІ БЮРОКРАТИЧНИМИ ВИПРОБУВАННЯМИ

Усіх вітчизняних бібліотекарів і з успішних, і з проблемних установ об'єднує ентузіазм, який, на жаль, поступово згасає. Головна причина прихована в елементарній безтурботності чи самовпевненості (мовляв, куди вони подінуться!) держави. Складається враження, що все здебільшого обмежується деклараціями, а продуманого державницького підходу не існує, навіть попри наявність понад 80 відповідних законодавчих актів, які часто-густо суперечать один одному. Враховуючи рівень інформатизації бібліотек у провідних країнах, а також реальний стан більшості сільських книгозбірень, правильніше буде назвати нашу бібліотечну систему «шевченківською» або описати її словами видатної поетеси Ліни Костенко: «...ще назва є, а річки вже немає, поживкли верби, висохли яри...»

Напевно, по-іншому не могло бути, адже координація діяльності різних типів бібліотек розпорошена між майже двома десятками різних систем і відомств. У цій ситуації актуальним залишається питання: хто господар у «бібліотечній хаті»?

Як уже зазначав, законодавчо за бібліотеки і бібліотечну справу відповідає Міністерство культури України через невеличке за чисельністю управління, що координує свою роботу безпосередньо з відповідальними від уряду, а також вертикалі виконавчої влади на місцях. Зрозуміло, що з об'єктивних причин урядовий орган не може, та й, скоріше, не хоче впливати на ситуацію, що склалася. При цьому потрібно віддати Мінкульту належне за професійну опіку над своїми, передусім, провідними бібліотеками як через бюджет, так і через інші привілеї.

Не можу не позаздрити колегам, які мають такого багаторічного однодумця і куратора, як академік Ю.П. Богуцький. Завдяки його державницькому баченню бібліотечних проблем за часів третього Президента України практично всі головні бібліотеки, підпорядковані Міністерству культури, отримали статус національних, а їхні працівники порівняно з іншими відомствами здобули найбільше вищих державних нагород. Та й усілякі міжнародні проекти, запропоновані світовою спільнотою і реалізовані через Українську бібліотечну асоціацію, перебувають під опікою профільного міністерства.

Але як бути іншим бібліотечним установам, коли у структурах, яким вони підпорядковані бюджетно, на всі прохання і пропозиції щодо модернізації та забезпечення новітніми технічними засобами переводять стрілки на Міністерство культури України — мовляв, це його справа! За роки директорства я неодноразово звертався туди з проханням профінансувати наші теоретичні і практичні розробки, навіть пропонував організувати відкритий конкурс. Насамперед, ішлося про методичні напрацювання для всієї бібліотечної галузі. Відповіді не було, як, до речі, і на інші ініціативи. Найвищим проявом «розуміння» всіх наших проблем і, головне, здобутків для інформаційно-бібліотечного супроводження агропромислового виробництва — провідного сектору економіки України — стала відмова міністерства, яке тоді очолювала Оксана Білозір, у наданні нам статусу Національної бібліотеки, тоді як інші вісім міністерств, що узгоджували це питання до проекту Указу Президента України, дали свою згоду.

Ще один характерний приклад «розуміння» проблем у діяльності не тільки бібліотек нашої системи, але й усіх, зарахованим чинним законодавством до категорії спеціальних (наукових). Маю на увазі законопроект № 3077 від 28.08.2008 «Про внесення змін до Закону України «Про бібліотеки

і бібліотечну справу» щодо «вдосконалення правових відносин у сфері бібліотечної справи», поданий до парламенту від тодішнього прем'єр-міністра України Юлії Тимошенко. Його ініціювало Міністерство культури, «широко обговорила» у своєму колі Українська бібліотечна асоціація, після чого, як виявилось в «Пояснювальній записці», підтримало сім міністерств, а ще два внесли зауваження. Як показав час, це був намір зняти «науковість» у діяльності всіх спеціальних бібліотек, а відповідно, і соціальні гарантії працівників. Для ДНСБ це фактично означало повну неспроможність продовжити всі ті позитивні процеси, що й так відбувалися без участі Мінкульту, а головне, вкотре унаочнювало зневагу до нашого доробку. Якби не принципова позиція президента НАН України академіка Б.Є. Патона і народного депутата України С.М. Рижука, «запевнення» Володимира Яворівського, буцімто це лише «технічні зміни», могли б вилитися в черговий колапс для наукового складника вітчизняної бібліотечної справи. До речі, ніхто з колег із системи Мінкультури не відгукнувся на мої прохання посприяти у знятті ганебного пункту із законопроекту № 3077.

Проте проблеми і багаторічні непорозуміння загартовують. Удалося знайти спільну мову і, головне, підтримку у розв'язанні нагальних питань не тільки в НААН, а й у Мінагропродполітики. Принаймні три його очільники — С.М. Рижук, Ю.Ф. Мельник, М.В. Присяжнюк — нас, 1114 бібліотекарів з 257 аграрних науково-освітніх установ, у межах можливостей чують і подеколи матеріально підтримують. Наприклад, упродовж 2010–2011 рр. міністерство замовило і профінансувало два галузевих бібліотечних стандарти. Зрозуміло, що маємо сподівання і на більше. Не менш важливо, що профільне відомство разом з НААН шанує своїх бібліотекарів і сприяє репрезентації бібліотечних фондів, передусім на міжна-

родному рівні, бо, як кажуть, «дорогу подолає той, хто йде».

ПОСТУПАЛЬНІ КРОКИ

У 20-х рр. ХХ ст. в Україні успішно об'єднали (зважаючи на спільну функцію — зберігати документи) бібліотечну й архівну справу через відповідний Державний комітет.

Сьогодні назріла потреба відновити структуру такого типу, створивши Національну агенцію з питань бібліотек і бібліотечної справи. Ураховуючи просвітницьку функцію бібліотек, було б доречно заснувати її у складі Міністерства культури чи навіть Міністерства освіти. З огляду на велику кількість книгозбірень та їхніх працівників можна взагалі говорити про безпосереднє підпорядкування Кабінету Міністрів України. Розмістити новоутворення доцільно при Національній бібліотеці України ім. В.І. Вернадського НАН України.

Для повноцінної діяльності Агенції виконавчою і законодавчою владою в часи державності вже зроблено низку корисних кроків:

- у 1995 р. прийнято Закон України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» зі змінами і доповненнями в 2000, 2009 рр.;
- 14 травня 1998 р. започатковано Всеукраїнський день бібліотек;
- 30 вересня 2009 р. уперше проведено розширене спеціальне засідання Кабінету Міністрів України «Про сучасний стан бібліотек, актуальні проблеми розвитку бібліотечної справи та шляхи їх вирішення»;
- схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1579 від 23 грудня 2009 р. Концепцію Державної цільової національно-культурної програми створення єдиної інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека–XXI»;
- прийнято Закон України № 3274-VI від 21 квітня 2011 р. щодо заборони приватизації приміщень, де розташовано бібліотеки, книгарні, державні видавництва.

Останні дві позиції повністю відповідають положенням про завдання бібліотечної галузі, які Президент України В.Ф. Янукович виголосив у «Посланні українському народу» 3 червня 2010 р. Їх наведено серед інших чинників економічного зростання України до 2020 р., а створення електронної бібліотеки названо головним завданням.

Національна агенція з питань бібліотек і бібліотечної справи і потрібна для того, щоб здійснити це послідовно, динамічно, скоординовано. Потрібні також кваліфіковані бібліотекарі, працю яких нова влада нарешті не лише помітила, а й гідно відзначила. Показово, що серед 2000 нагороджених ювілейною медаллю «20 років незалежності України» є 15 бібліотекарів.

Із зазначеного вище випливають кілька пропозицій, передовсім до виконавчої та законодавчої гілок влади:

- оголосити 2012 р. Роком бібліотек України і відзначити на державному рівні 975-річчя створення всесвітньо відомої бібліотеки Ярослава Мудрого. Якщо офіційні кола залишаться байдужими, вшанувати знаменну подію шляхом організації в жовтні 2012 р. міжнародної конференції при Національній бібліотеці України імені В.І. Вернадського, прийнявши відповідну постанову Президії НАН України;
- провести парламентські слухання «Стан і перспективи розвитку бібліотечної справи України»;
- задля подолання відомчих проблем у діяльності 40 тис. бібліотек України створити Національну агенцію з питань бібліотек і бібліотечної справи;
- доручити новоствореній координаційній інституції розробити і затвердити через відповідну постанову Верховної Ради України «Концепцію розвитку бібліотек і бібліотечної справи в Україні до 2020 року», яку попередньо обговорити на спеціально скликаній Всеукраїнській конференції бібліотечних працівників у травні 2012 р.

Вірю, що найближчим часом у щорічних звітах про діяльність уряду з-поміж пріоритетів або здобутків поряд зі стадіонами і дорогами з'явиться нова графа — кількість побудованих бібліотек в Україні. Бо, як кажуть, «інтриги інтригами, а церкви, діти, книги і добрі справи зостаються у віках». До 2020 р. залишилося не так багато, тож будемо вірити у краще, як писав Хорхе Луїс Борхес: «І уявив собі я рай, що схожий на бібліотеку».

Між іншим, бібліотека може не тільки бути цим раєм, а й творити його. За історичними свідченнями, Анна Ярославна привезла до Франції літописи Ярослава Мудрого з його знаменитої бібліотеки, заснованої в 1037 р. З них європейці навчилися вирощувати яблуні, груші, волоський горіх, вишні, сливи, виноград у спеціалізованих садово-паркових ландшафтних садах, або, як тоді говорили, «раях». Вони дали початок сільськогосподарській дослідній справі — елементів культури будь-якої нації.

Від редакції. Державній науковій сільськогосподарській бібліотеці НААН виповнюється 90 років. З нагоди ювілею і враховуючи її вагомий внесок в інформаційно-бібліотечне супроводження наукового забезпечення вітчизняного агропромислового виробництва, міжнародне визнання її професійних здобутків, генеральний директор Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського НАН України академік НАН України О.С. Онищенко, генеральний директор Національної парламентської бібліотеки України Т.І. Вилегжаніна, генеральний директор Національної бібліотеки України для дітей Герой України А.С. Кобзаренко і ще 6 керівників провідних книгозбірень країни виступили з листом-зверненням до Глави держави із пропозицією надати Державній науковій сільськогосподарській бібліотеці НААН статус Національної.